KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Gülbadi Alan-Ayşegül Kuş, *AMERİKAN BOARD KAYNAKLARINDA TRABZON (1830-1923)*, Serander Yayınları, Trabzon 2021, 265 s., ISBN: 978-605-2104-15-6[*]

Tekin Aycan TAŞCI[**]

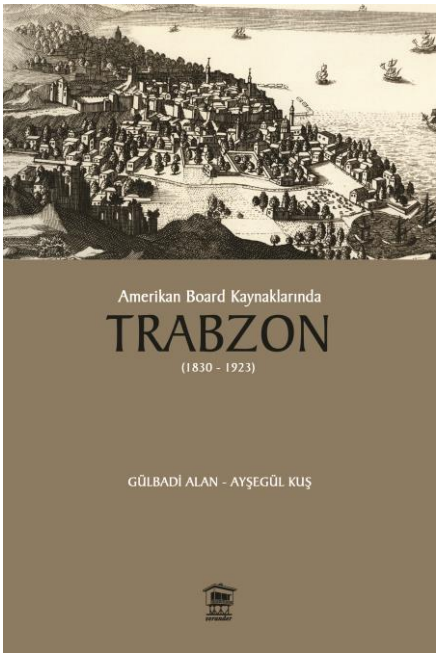

Bilimsel araştırmalarda şehir tarihinin; kendine ait soru, konu, yöntem ve kaynakları olan bir disiplin veya bilim dalı olduğu ortak kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Buna paralel olarak bu alanda yapılan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Ülkemizde konuyla ilgili yapılan araştırmalarda temel kaynak olarak arşiv belgeleri, yapılar ve yüzey araştırmaları, görsel kaynaklar, edebi eserler, el yazması eserler, mezarlıklar ve mezar taşları, efsaneler, şehirlerdeki çeşitli kurum arşivleri vb. kullanılmaktadır. Şehir tarihi açısından son dönemlerde misyonerlik konusu da ciddi şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren ve günümüzde de çalışmalarını devam ettiren Amerikan Board örgütüne mensup misyonerler tarafından kaleme alınan raporlar, mektuplar, yazışmalar vb. kaynakların da önemi artmıştır. Amerikan Board, kurulduğu andan itibaren gerek kendi ülkesinde gerekse

[*] *Gönderim Tarihi:02.03.2022. Kabul Tarihi:06.04.2022.*

[**] *Dr.,* Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KAYSERİ. aycantt@gmail.com, *ORCID: 0000-0001-6340-035X.*

yabancı ülkelerde yürüttüğü çalışmalar hakkında kaleme alınan belgeleri bir araya getirerek önemli bir örgüt arşivi oluşturmuştur. Aynı zamanda kuruluşundan itibaren yayınlamaya başladığı *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald* adıyla bastığı aylık dergide faaliyet alanları, burada yürüttüğü çalışmalar, bu çalışmalarda görevlendirdiği elemanlar, çalışma bölgelerinde kendilerine karşı sergilenen resmi ve gayri resmi tutum vb. konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gülbadi Alan ve Ayşegül Kuş tarafından kaleme alınan *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon 1830-1923* başlıklı çalışma, 19. ve 20. yüzyıllarda Trabzon ve çevresinin tarihini yazma noktasında, Amerikan Board örgütünün kaynaklarını bir değerlendirme süzgecinden geçirerek okuyucuya sunmuştur.

Eser Amerikan Board örgütünün Osmanlı vilayeti olan Trabzon ile bağlantısını, *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Heard'ın* yayınlamış olduğu ciltlerden ve Amerikan Board örgütünün resmi belgelerinin bir araya getirildiği *Papers of the American Board of Commissiners for Foreign Missions (PABCFM)* isimli koleksiyondan elde edilen bilgilerle desteklenerek zengin bir kaynakça sunmaktadır. Önsöz ve Giriş'in ardından altı bölüme ayrılan eser, temel olarak Amerikan Board örgütünün 1830-1923 yılları arasında Trabzon'da yürütmüş olduğu misyonerlik faaliyetlerini, teşkilatlanma biçimlerini ve örgüte karşı halkın tepkisini incelemektedir.

Kitabın Önsöz'ünde yazar, Amerikan Board örgütünün Trabzon'da yürütmüş olduğu faaliyetleri, *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Heard*'da verilen bilgiler doğrultusunda eleştiri süzgecinden geçirerek ortaya koyduğunu vurgulamakta, bu doğrultuda çalışmanın konusunu ve tarihi sınırlarını açıklamaktadır.

Eserin Giriş bölümünde, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmeye başlandığı süreç ele alınmaktadır. Bu çerçevede 18. yüzyıldan itibaren Protestan misyoner örgütlerinin ortaya çıkışı ile ilgili tespitlere ve Osmanlı ülkesinde kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren Amerikan cemiyetlerine yer verilmektedir. Bununla birlikte, "Amerikan Board yıllık raporlarında Trabzon", "*The Missionary Heral*'da Trabzon", "Amerikan Board Mikrofilmlerinde Trabzon" *(PABCFM)* gibi alt başlıkların yer aldığı bir kaynak değerlendirilmesi yapılmakta ve Trabzon'da ilk Amerikan Board misyonerleri hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir.

Trabzon'da istasyonun kurulmasını konu edinen birinci bölüm; Trabzon'un 1835'te Küçük Asya Misyonu içerisinde (İzmir, Sakız, Bursa ile birlikte) bir istasyon olarak tanımlanması ile 1922'de istasyon olarak teşkil edilmesinden vazgeçilmesine kadarki süreci incelemektedir. Bir başlıktan oluşan bu bölümde, Anadolu'daki misyon bölgesinin *Türkiye misyonu* adını alması, ilerleyen süreçte bu ismin *Ermeni misyonuna* dönüşmesi, Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesinde teşkilatlanma bakımından son şeklini alması ve Trabzon'un istasyon haline getirildiği dönemde geçirdiği değişimler ele alınmaktadır.

1833'te Amerikan Board örgütünün Trabzon'a misyoner göndermeye karar vermesiyle başlayan gelişmelerin dört alt başlık halinde ele alındığı ikinci

bölümde ilk olarak Trabzon'da görev alan Amerikan Board misyonerlerinin ayrı ayrı özgeçmişleri ve Trabzon'daki faaliyetleri incelenmektedir. Bölümün ikinci alt başlığında Trabzon'un, farklı istasyonlarda görev alan birçok misyonere ev sahipliği yapması, üçüncü alt başlıkta buradaki Amerikalı misyonerlere yardım sağlamaları için yerli halktan nasıl istifade edildiği ele alınmaktadır. İkinci bölümde son olarak, Trabzon'da bulunan Amerikan konsolosların hayatları, görevleri ve faaliyetleri, Amerikan Board kayıtlarından hareketle anlatılmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde Trabzon'da yürütülen dini çalışmalar dört başlık halinde incelenmektedir. Üç döneme ayrılan dini çalışmaların ilk dönemi uyanma, ikinci dönemi baskı ve zulüm, üçüncü dönemi ise elenme ve ayıklanma dönemi olarak nitelendirilmektedir. Dini kitapların bedava veya para karşılığı dağıtıldığı dönem ise dini çalışmaların en önemli dönemi şeklinde değerlendirilmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde Board misyonerlerinin Trabzon bölgesinde eğitim alanında giriştikleri faaliyetlere yer verilmektedir. Bu kapsamda misyonerlerin Trabzon'a geldikten sonra bölgedeki okuma-yazma bilmeyen Ermenilere kendi evlerinde birer oda ayarlayarak okuma-yazma dersleri verdiklerinden, kısa süre sonra bu odaların okula dönüştüğünden bahsedilmektedir. Bu bölümde Board teşkilatının Trabzon ve ona bağlı dış istasyonlarda verdiği eğitim faaliyetlerinin istatistiki verileri de paylaşılmış olup, bu veriler bölgede misyonerlerin eğitiminden geçen erkek ve kız çocuk sayısını ortaya koymaktadır. Ayrıca bölümde eğitim faaliyetlerinde görev alan misyoner ve yerli Ermenilerden oluşan kadro, şehirdeki misyoner okullarının eğitim-öğretim kurumu olarak hangi seviyede eğitim verdiği, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası eğitim faaliyetlerinin durumu ve bunun bölgeye yansımaları hakkında bilgiler paylaşılmaktadır.

Beşinci bölümde Trabzon'da görev yapan misyonerlerin düzenledikleri geziler, tek başlık altında ele alınmaktadır. Anadolu coğrafyasına gelen misyonerlerin yapmış oldukları gezilere teferruatıyla değinilen bu bölümde özellikle şahıslar üzerinde durularak, misyonerlerin yapmış oldukları gezilerin temel amaçları tartışılmaktadır. Buradan hareketle de Samsun, Çarşamba, Ünye, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan ve Erzurum içerisinde neden okul açmak için Erzurum'un seçildiği ortaya konulmaktadır. Bölümde ayrıca misyonerlerin gezi faaliyetlerinde neden genel olarak güney, doğu ve kuzey istikametlerini tercih ettikleri ve bu tercihte Ermeni nüfusun rolü incelenmektedir.

Eserin son bölümü misyoner kayıtlarında Trabzon'da meydana gelen önemli olaylara ayrılmıştır. Dört alt başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak 1895-1896 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'nun doğu illerinde artan Ermeni olaylarının Trabzon'a sirayeti ve *Yıllık Kayıtlar'*da Trabzon'daki olayların misyoner raporlarına nasıl yansıdığı incelenmektedir. Bu kısımda misyoner raporlarındaki "*soykırım*" iddialarına Osmanlı arşiv belgeleri ışığında cevap verilmiş olması oldukça önemlidir. Bu alt başlıkta ayrıca Amerikan Board kayıtları üzerinden Ermeni tehciri meselesi de ele alınmaktadır. Bölümdeki diğer

alt başlıklarda ise sırasıyla 1853-1856 Kırım Savaşı, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) ve Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da yaşanan olaylar, şehrin genel durumu yine Amerikan Board teşkilatı kayıtları penceresinden okuyucuya aktarılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un uğradığı Rus bombardımanı ve işgali ile ilgili kayıtlara bu kısımda ayrıca değinilmektedir. Altıncı bölümde son olarak Amerikan Board kaynakları üzerinden Trabzon'da görülen veba salgını, Trabzon gümrüğü ve ulaşım yolları ile ilgili bilgi içeren kayıtlar paylaşılmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise yazarlar, Amerikan Board'un Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, teşkilat tarafından Trabzon'un istasyon olarak belirlenmesi, Trabzon'daki faaliyetleri ve bütün bunların önemi hakkında genel değerlendirmelerde bulunmaktadırlar.

Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetleri yürüten en önemli örgütlerden biri olan Amerikan Board'un Trabzon vilayetindeki faaliyetleriyle ilgili Gülbadi ALAN ve Ayşegül KUŞ'un kaleme aldığı söz konusu çalışmada incelenen kayıtlar birinci el kaynak özelliği taşımaktadır. Bu kayıtlar Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon merkezli bölge hakkındaki siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bakış açılarını ortaya koyma açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Ayrıca Trabzon ve çevresini her anlamda tarihi boyutta anlama ve analiz etme açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu zengin içerik özellikle şehir tarihçiliği alanında araştırma yapanlar için büyük bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla eser, şehir tarihçiliği alanında çalışma yapacak olanlara yeni bir kaynak grubu sunarken, bu kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde yapılacak olan çalışmalara da yeni bir bakış açısı getirecektir.